

BERÉNYI MARIANNA

EMBERKÖZELBŐL: KISVÁROS A VÖRÖS- ÉS A FEHÉRTERROR VIHARAIBAN

K. Németh András: *Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror*
Tamási Helytörténeti Alapítvány, 2019

1919-ben Tolnatamási nem a trófeák és a vadászszákmány gazdagsága miatt, hanem a vörös- és a fehérterror áldozatainak száma okán vált „emlékezetes” helyé

A Tolna megyei Tamási nevét Esterházy „Fényes” Miklós herceg miklósvári vadászatai tették Európa szerte híressé a 18. században. A ma magántulajdonban álló barokk vadászkastély az 1770-es évek végétől 1847-ig nagy költségvetéssel megrendezett pompás vadászatoknak adott otthont. A 19. század második felében a főúri lak elveszítette jelentőségét, 1919-ben Tolnatamási nem a trófeák és a vadászszákmány gazdagsága miatt, hanem a vörös- és a fehérterror áldozatainak száma okán vált „emlékezetes” helyé. Miután az öt és fél ezer lakosú nagyközség 191 hős halottal zárta az első világháborút, a Tanácsköztársasággal szemben kirobbanó ellenforradalom leverése és megtorlása hét áldozatot követelt, az erre válaszként érkező fehér különítmény pedig tizenhárom ember életét oltotta ki néhány hónappal később. (A tizennegyedik vörös áldozatot még az ellenforradalom éjszakáján érte golyó.)

K. Németh András *Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror* című könyve olyan eseménysort vizsgál, amely annak ellenére, hogy nem volt egyedi a korszak Magyarországon, a maga teljességében csaknem száz esztendeig feltáratlan maradt. A kötet – kerülve a nagy történeti narratívákat – egy átlagos dunántúli település átlagembereinek perspektívájából mutatja be azt a feldolgozatlan traumát, amelyet a Tanácsköztársaság és az azt követő időszak jelentett az itt élők és feledésre kényszerített leszármazottaik számára.

Tamási, ahogyan más település is, 1818 őszén tapasztalta meg, hogy a katonák frontról való hazatérése nem csupán a viszontlátás örömét jelenti. Rablások, gyűjtogatások fordultak elő az agrártelepülésen, miközben az országos politika radikalizálódása sem segítette a katonák visszaülleszkedését. A Tanácsköztársaság kikiáltása után, április 9-én itt is megválasztották az ötvenfős munkás-, katoná- és földművestanács tagjait, május elsején pedig nagyszabású felvonulást tartottak, „szocializáltak”, főleg az Esterházyak tulajdonában álló erdőben. A proletárdiktatúra intézkedései és elképzelései ugyanakkor kevesek számára voltak vonzóak: akik tulajdonnal rendelkeztek, rettegtek a kollektivizálástól, akik pedig nem, nem számíhattak változásra. A földmunkások nem részesültek a kisajátított birtoktestekből, mert azokból szövetkezetek és állami gazdaságok alakultak, miközben szinte mindenkit rosszul érintettek a rekvirálások vagy az egyházpolitikai intézkedések. A közös aggodalom közelebb hozta

a különböző társadalmi rétegeket, és rövid szervezkedés után, május végén felkeltek a vörösök ellen.

¶ Glatz Ferenc ezt 2000-ben így fogalmazta meg: „Az ország különböző vidékein kirobbanó ellenforradalmi megmozdulások nem valamilyen központból szervezett és irányított akciók voltak. Ennek ellenére megközelítőleg azonos módon zajlottak le [...]. A felkelések szervezői elterjesztették: a proletárdiktatúra megbukott, Budapesten új, polgári kormány alakult. A Vörös Őrséget lefegyverezték, a direktórium tagjait tartóztatták. A régi tisztviselők néhány órára vagy napra visszaszerezték a hatalmat. Ezután megérkezett a tanácsállam karhatalma, a lázadást leverte, és következett a rögtönítélő forradalmi törvényszékek által kimért megtorlás, börtönbüntetésekkkel és akasztásokkal.”

¶ A szabadság Tamásiban is csak néhány óráig tartott: a tamási ellenforradalom leverésére és megtorlására több helyről – Bonyhádról, Dombóvárról, Gyékényesről, Kaposvárról, Szekszárdról, Székesfehérvárról és Veszprémből – is érkeztek különféle egységek. A gyengén felfegyverzett helyi lakosságnak esélye sem volt a vörösterror fegyvereseivel szemben, akik elfogták, bántalmazták és rögtönítélő bíróság ítélete alapján azonnal, nyilvánosan kivégezték a felkelőket, a községre pedig súlyos sarcot vetettek ki. De Tamási a Tanácsköztársaság augusztus elsejei bukása után sem lélegezhetett fel, rögvest megérkeztek a várományos rendszer tisztí különítményesei, és kegyetlenül megbüntették azokat, akik részt vettek, vagy akikről úgy gondolták, hogy benne voltak a kommünben. Az azonnali kivégzések, botozások, bebörtönzések után egészen 1936-ig zajlottak a tamási vörösök peres eljárásai. Csak 1935-ben kapták el Both Lajost, a járási direktórium elnökét, de felmentették, mivel nem tudták igazolni, hogy ő hívta volna be Tamásiba a vörös fegyvereseket, illetve, hogy része lett volna a halálos ítéletek meghozatalában. Az 1919-ben megélt trauma feldolgozására a Horthy-rendszer nem adott lehetőséget, mert bár a vörösterror áldozatai kaptak anyagi és erkölcsi támogatást, a fehérterror elkövetői büntetlenek maradtak. Az 1919 nyarán megélt agressziót elszenvető településen minden bizonnyal mély árkot ásott, hogy a gyászukban és az igazságszolgáltatásban nem lehettek egyenlők azok, akiknek elvesztett hozzátartozóját vörösnek tartották. A második világháborút követő időszak emlékezete pedig megfordította a hallgatás, az elhallgatás

a gyengén felfegyverzett helyi lakosságnak esélye sem volt a vörösterror fegyvereseivel szemben, akik elfogták, bántalmazták és rögtönítélő bíróság ítélete alapján azonnal, nyilvánosan kivégezték a felkelőket, a községre pedig súlyos sarcot vetettek ki

A proletárdiktatúra intézkedései és elképzelései ugyanakkor kevesek számára voltak vonzóak: akik tulajdonnal rendelkeztek, rettegtek a kollektivizálástól, akik pedig nem, nem számíthattak változásra.

irányát. A tamási ellenforradalom vált tabuvá, kitörölt történelmi eseménnyé, sőt a Rákosi-propaganda a tamási gazdák megbélyegzésére használta fel az egykor történeteket.

¶ A kötet szerzője, K. Németh András, a szekszárdi Wosinsky Mór Múzeum régésze nem először foglalkozik helytörténeti kutatással. Az elmúlt években sorra tárta fel szülővárosa, Tamási 20. századi történelmének sorsfordulóit, 2009-ben egy a Don-kanyart megjárt (és az ott szerzett sebesülésébe itthon behalt) tamási honvéd naplóját közölte a Wosinsky Mór Múzeum Évkönyvében, 2012-ben *Tamási fekete krónikája, 1944–1945* című írásában összegyűjtötte azoknak az embereknek az adatait, akik a háború végén az oroszok bevonulása miatt öngyilkosságot követtek el, vagy akiket a megszállók fosztogatásuk, erőszakoskodásuk során megöltek, de azokról sem feledkezett meg, akik a háború végén elhagyott hadianyagok miatt lelték halálukat. K. Németh feldolgozta a tamási zsidóság történetét, kutatta a holokauszt következményeit, az 1956-os forradalom helyi emlékezetét és előzményeit a tamási laktanyában, de az 1919-es tragikus eseményekkel sem először foglalkozik. A századik évforduló alkalmából megjelent könyv egy 2009-es saját kiadású kötet folytatása: az új kutatási eredmények birtokában kiegészítette és bizonyos tekintetben felül is bírálta korábbi megállapításait. Munkája célja ugyanakkor az események rekonstruálásán túl egy olyan esettanulmány elkészítése volt, amely a mikrotörténelem eszközeivel a helyi nézőpontokat és álláspontokat veti össze, kiszakítva az eseményeket a rájuk tapadó érzelmi és politikai mezőkből. Ezzel a gesztussal megteremti a lehetőséget, hogy a kétféle terror ne kétféle, pontosabban egyszerre ne csak egyféle módon legyen elmesélve, hanem a maga komplexitásában rajzolódjon ki az az agresszióhullám, amelyet számos más magyarországi település is megtapasztalt ebben az időszakban. Ennek szellemében az események, a szereplők és azok viszonyának bemutatása után K. Németh a későbbi időszakok többször transzformált, egymással szembeállított emlékezetét, emlékhelyeit is vizsgálja. A szerző régészként – mondhatni – archeológiai módszerekkel dolgozik, csak itt az emlékezet rétegeit tárja fel, gondosan dokumentálva a jövő kutatói számára a különböző nézőpontból készült metszeteket, felbukkant leleteket, töredékeket. Azaz az előkerült adatokat, visszaemlékezéseket, naplókat nemcsak felhasználja, hanem közzé is teszi. Természetesen a társadalomtörténeti megközelítés sem hiányzik, egyenként vizsgálja az ellenforradalom, a vörös-, majd a fehérterror szereplőinek társadalmi hátterét, egyéni életútját, motivációit, sokszor közvetlen hozzátartozóik tapasztalatai alapján.

¶ Külön érdekessége a kötetnek, hogy egy korábban nem ismert fehér különítménnyel és annak vezetőjével is találkozhatunk. K. Németh Szakály Sándor

a mikrotörténelem
eszközeivel a helyi
nézőpontokat és
álláspontokat veti
össze, kiszakítva az
eseményeket a rájuk
tapadó érzelmi és
politikai mezőkből

K. Németh feldolgozta a tamási zsidóság történetét, kutatta a holokauszt következményeit, az 1956-os forradalom helyi emlékezetét és előzményeit a tamási laktanyában, de az 1919-es tragikus eseményekkel sem először foglalkozik.

kutatásai nyomán fedezte fel, hogy – korábbi állításával ellentétben – nem Prónay Pál csoportja vérengzett Tamásiban, hanem Bánó Kálmán különítményesei. A tamási kegyetlenkedésen kívül a Bánó-különítmény további tevékenységéről egyelőre nagyon kevés adatunk van. Az alakulattal nem találkozunk egyetlen, a Nemzeti Hadsereg tisztí különítményeinek tevékenységével foglalkozó munkában sem, nem halljuk a nevüket a Prónay-, Moravek-Ostenburg-, Madary-, Siebenlist-, Jankovich-féle csoportosulások rémtettei során, holott Bánó Kálmán a Horthy-kor katonai elitjének tagja, a kormányzó bizalmasa volt 1945-ben bekövetkezett haláláig, sőt tagja a két háború közti korszak legbefolyásosabb titkos hazafias szervezetének, az 1919-ben szerveződött Etelközi Szövetségnek is.

*nem volt
elszigetelt jelenség
a Magyarországon
tapasztalt vörös-
és fehérterror*

¶ A nemzetközi és a hazai szakirodalom nem győzi hangsúlyozni, hogy az első világháborút követően nem volt elszigetelt jelenség a Magyarországon tapasztalt vörös- és fehérterror, hanem része annak az erőszakhullámnak, amely egész Kelet-Közép-Európát jellemezte. A magyar proletárdiktatúra, amely állami szintre emelte az agressziót, a már bukott és megsemmisített kommün vélt vagy valós követőivel való kegyetlen leszámolás, az Oroszországtól Törökországig megjelenő polgárháborúk, népiirtások, pogromok – bizonyos szempontból a világháború következményeinek tekinthetők. A hosszúra nyúlt, véres háború devalválta az emberi életet, elfogadottá tette a vitás kérdések brutális megoldásait, miközben képtelenség volt egyik napról a másikra integrálni a hagyományos közegükből kiszakadó, mindennapi agresszióhoz szokott katonákat.

¶ A helyzetet súlyosbítja a kibeszéletlenség, sőt kibeszélhetetlenség: a térségben a hatalomgyakorlás egyik eszköze a közösen megélt traumák narratívájának egyoldalú megfogalmazása, majd annak kötelezővé tétele, és a másként emlékezők kirekesztése. Ahhoz, hogy megértsük ennek a tézisnek a súlyát, nélkülözhetetlen, hogy pontosan lássuk, milyen következményekkel járt a hétköznapi életbe ékelődő agresszió az egyes ember, a különböző közösségek, társadalmi csoportok szempontjából. Ehhez pedig sokkal több olyan helytörténeti kutatás szükséges, amely a tamási esettanulmányhoz hasonlóan az új adatok felkutatása mellett kibontja a 20. század emlékezetpolitikáinak szorításából a forrásokat és a tényeket.

EGY KIÁLLÍTÁS FÉNYEI

M

V

M

Energiát adunk

Munkánkkal és szakértelmünkkel hozzájárulunk, hogy a múzeumlátogatóknak tökéletes élményben legyen részük.

